

**HEMCHAND YADAV VISHWAVIDYALAYA,
DURG (C.G.)**

Website - www.durguniversity.ac.in, Email - durguniversity@gmail.com

**SCHEME OF EXAMINATION
&
SYLLABUS
of
M.A.(Sanskrit) Annual Exam
UNDER
FACULTY OF ARTS**

Session 2023-24

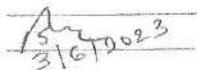
**(Approved by Board of Studies)
Effective from June 2023**

पाठ्यक्रम-वार्षिक परीक्षा पद्धति:- 2023-24

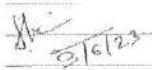
एम.ए.पूर्व- संस्कृत

स्नातकोत्तरस्य पूर्व वर्षे निम्नलिखितानि पंच प्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति। प्रश्नपत्रं पंच खण्डेषु (5 इकाई) विभक्तं भविष्यति। प्रत्येकस्य खण्डस्य कृते 20 अङ्काः निर्धारिताः सन्ति।

क्रमांक	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णांकः
1	प्रथमप्रश्नपत्रम्	वैदिकसाहित्यम्	100
2	द्वितीयप्रश्नपत्रम्	व्याकरणशास्त्रम्	100
3	तृतीयप्रश्नपत्रम्	भाषाविज्ञानम्	100
4	चतुर्थप्रश्नपत्रम्	दर्शनशास्त्रम्	100
5	पञ्चमप्रश्नपत्रम्	साहित्यशास्त्रम्	100
योगः—			500

31/6/2023

Dr. Divya Deshpandey

21/6/23

Dr. Sushma Tiwari

21/6/23

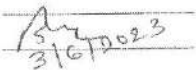
Shri Jainendra Diwan

प्रथमप्रश्नपत्रम्— वैदिकसाहित्यम्

- इकाई प्रथमः — अधोलिखितानां सूक्तानाम् अध्ययनम्—
 अग्निः 1.1 इन्द्रः 2.12, वरुणः—7.86, विष्णुः—1.154
 पुरुषसूक्तम्—10.90 विश्वेदेवाः—1.89, शिवसंकल्पसूक्तम्—30.4.16,
 सरमापणिसूक्तम्—10.108, रूद्रसूक्तम् (शुक्लयजुर्वेदस्य षोडशाध्यायः—16 मन्त्राः)
- इकाई द्वितीयः — ऐतरेयब्राह्मणम् (हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्)
- इकाई तृतीयः — ईशावास्योपनिषद्
- इकाई चतुर्थः — 1. निरुक्तम् (प्रथमोऽध्यायः)
 2. निरुक्तगतानामधोलिखितानां पदानां निर्वचनम्—
 आचार्यः, वीरः, हृदः, गोः समुद्रः, वृत्रः, आदित्यः, उषस्, मेघः, वाक्
 उदकम्, नदी, अश्वः, अग्निः, जातवेदस्, वैश्वानरः, निघण्टुः।
- इकाई पञ्चमः — संहिता—ब्राह्मण—आरण्यक—उपनिषदां वेदाङ्गानां च संक्षिप्तपरिचयः।

अनुशासितग्रन्थाः—

ऋक्सूक्तसंग्रह	—	डॉ. हरिदत्त शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ
ऋक्सूक्तसंग्रह	—	तारिणीश झा, प्रकाशन केन्द्र, लखनऊ
ईशावास्योपनिषद्	—	डॉ. विजय शंकर पाण्डेय, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
ईशावास्योपनिषद्	—	गीताप्रेस, गोरखपुर
ऐतरेयब्राह्मणम्	—	हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् — डॉ. उमाशंकर शर्मा ऋषि, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
निरुक्तम्	—	डा. उमाशंकर शर्मा ऋषि, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
वैदिकसाहित्यस्येतिहासः	—	डॉ. राजधर मिश्रः श्याम प्रकाशन, जयपुर
वैदिक साहित्य और संस्कृति	—	आचार्य बलदेव उपाध्याय, शारदा संस्थान, वाराणसी
वैदिक साहित्य और इतिहास	—	श्री गजानन शास्त्री मुसलगाँवकर, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
वैदिक साहित्य एवं संस्कृति	—	डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

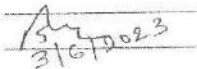
Shri Jainendra Diwan

द्वितीयप्रश्नपत्रम् – व्याकरणशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः – परिभाषा-संहिता, गुणः, वृद्धिः, प्रातिपदिकम्, नदी, घि, उपधा, अपृक्तम्, गति, पदम्, विभाषा, सवर्णम्, टि, प्रगृह्यम्, सर्वनामस्थानम्, निष्ठा।
- इकाई द्वितीयः – कारकप्रकरणम् –वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदीतः (सम्पूर्णम्)
- इकाई तृतीयः – समासप्रकरणम्– लघुसिद्धान्तकौमुदीतः (केवलसमासः तत्पुरुषसमासश्च)
- इकाई चतुर्थः – कृदन्तप्रकरणम्– लघुसिद्धान्तकौमुदीतः
अध्येतव्यप्रत्ययाः– तव्यत्, तव्य, अनीयर्, यत्, प्यत्, क्यप्, ण्वुल्, तृच्, णिनि, अच्, क्त, क्तवत्, शत्, शानच्, तुमुन्, क्त्वा, ल्यप्, ल्युट्, इष्टन्, तद्धितप्रकरणम् (लघुसिद्धान्तकौमुदीतः)
अध्येतव्यप्रत्ययाः – अण्, ण्य, इञ्, ढक्, त्व, तल्, ष्यञ्, ईयसुन्, इष्टन्, तरप्, तमप्, इनि, ठन् मत्तुप्, इतच्।
- इकाई पञ्चमः – महाभाष्यस्य पश्चात्तद्विहिनके निम्नांकिताः विषयाः–
शब्दस्य परिभाषा,
शब्दार्थसम्बन्धः,
व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि,
व्याकरणस्य परिभाषा,
साधुशब्दानां प्रयोगस्य परिणामः,
व्याकरणस्य पद्धतिः।

अनुशासितग्रन्थाः–

- वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी – गोपालदत्त पाण्डेय, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
लघुसिद्धान्तकौमुदी – डॉ. कौशलकिशोर पाण्डेय, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
लघुसिद्धान्तकौमुदी – महेश सिंह कुशवाहा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
व्याकरण महाभाष्यम् (1-5 आह्निकानि)– कृष्णदास अकादमी, वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

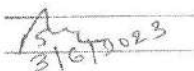
Shri Jainendra Diwan

तृतीयप्रश्नपत्रम्— भाषाविज्ञानम्

- इकाई प्रथमः — भाषायाः परिभाषा, भाषा—बोली— इत्येतयोः भेदः,
भाषाणां वर्गीकरणम्— आकृतिमूलकं पारिवारिकं च ।
- इकाई द्वितीयः — संस्कृतध्वनिदृष्ट्या मानवीयं ध्वनियन्त्रम्,
ध्वनिपरिवर्तनस्य कारणानि, ध्वनिनियमः (ग्रिमः ग्रासमैः वर्णरः च)
- इकाई तृतीयः — अर्थपरिवर्तनस्य दिशः कारणानि च,
भारोपीयभाषापरिवारस्य संक्षिप्तपरिचयः ।
भारतीय आर्यभाषा—
प्राचीनभारतीय आर्यभाषा (वैदिकसंस्कृतं लौकिकसंस्कृतञ्च)
मध्यकालीनभारतीय आर्यभाषा (पालिः, प्राकृतम्, अपभ्रंशः)
आधुनिकभारतीयानां आर्यभाषाणां परिचयः ।
- इकाई चतुर्थः — पाणिनीयशिक्षा—
- इकाई पञ्चमः — धम्मपदम् (वर्गः 1,2,3,4,5)
कोमलचन्दजैनकृता प्राकृतप्रवेशिका पाठः—(1,2,3,14)

अनुशासितग्रन्थाः—

- भाषाविज्ञान — डॉ. भोलानाथ तिवारी, चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी
- पाणिनीयशिक्षा — डॉ. सत्यप्रकाश दुबे, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर
- धम्मपदम् — श्री कच्छेदीलाल गुप्त, सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
- प्राकृतप्रवेशिका — कोमलचन्दजैन, तारा बुक एजेन्सी, वाराणसी
- भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र—डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

Shri Jainendra Diwan

चतुर्थप्रश्नपत्रम्— दर्शनशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — तर्कसंग्रहः
- इकाई द्वितीयः — पातञ्जलयोगसूत्रम्— समाधिपादः (1-28 सूत्रपर्यन्तम्)
साधनपादः (1-9 तथा 29-55 सूत्रपर्यन्तम्)
विभूतिपादः (1-3) सूत्रपर्यन्तम्
भारतीयदर्शनस्य परिचयः— चार्वाक दर्शनम्, जैनदर्शनम्, बौद्धदर्शनम्
मीमांसादर्शनम्, वेदान्तदर्शनम्
- इकाई तृतीयः — सांख्यकारिका
- इकाई चतुर्थः — वेदान्तसारः
- इकाई पञ्चमः — उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः।

अनुशासितग्रन्थाः—

- तर्कसंग्रहः — श्री शाश्वतानन्द झा, चौखम्भा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
- सांख्यकारिका — आचार्य जगन्नाथ शास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
- वेदान्तसारः — डॉ. कृष्णकान्त त्रिपाठी, साहित्य भण्डार, मेरठ
- वेदान्तसार' — आचार्य बदरीनाथझा शुल्क, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी
- पातञ्जल योगसूत्रम् — स्वामी ओमानन्द तीर्थ, गीताप्रेस, गोरखपुर
- भारतीय दर्शन — डॉ. नन्द किशोर देवराज, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान
- भारतीय दर्शन — चन्द्रधर शर्मा, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी

31/6/2023

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

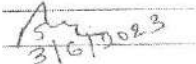
Shri Jainendra Diwan

पंचमप्रश्नपत्रम्— साहित्यशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — भरतमुनिकृतं नाट्यशास्त्रम् (प्रथमोऽध्यायः)
इकाई द्वितीयः — दशरूपकम् (प्रथमः द्वितीयः च प्रकाशः)
इकाई तृतीयः — भामहकृतः काव्यालङ्कारः (प्रथमः परिच्छेदः)
इकाई चतुर्थः — वामनकृता काव्यालंकारसूत्रवृत्तिः (प्रथमम् अधिकरणम्)
इकाई पञ्चमः — दण्डिकृतः काव्यादर्शः (प्रथमः परिच्छेदः)

अनुशासितग्रथाः—

- नाट्यशास्त्रम् (1-2 अध्यायः) — श्री बाबूलाल शुक्ल, चौखम्भा संस्कृत संस्थान,
वाराणसी
दशरूपकम् — डॉ. केशवराव मुसलगाँवकर, चौखम्भा प्रकाशन,
वाराणसी
काव्यालङ्कारः — पं. बटुकनाथ शर्मा, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
काव्यालंकारसूत्रवृत्तिः — श्री हरगोविन्द शास्त्री, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी
काव्यादर्शः — आचार्य श्री रामचन्द्र मिश्रः, चौखम्भा विद्या भवन,
वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

Shri Jainendra Diwan

पाठ्यक्रम— वार्षिक परीक्षा पद्धति:

एम.ए. अंतिम— संस्कृत

स्नातकोत्तरस्य अंतिमवर्षे निम्नलिखितानि पञ्च प्रश्नपत्राणि भविष्यन्ति। प्रश्नपत्रं पंच खण्डेषु (5 इकाई) विभक्तं भविष्यति। प्रत्येकस्य खण्डस्य कृते 20 अङ्काः निर्धारिताः सन्ति।

क्रमांक	प्रश्नपत्रम्	प्रश्नपत्रस्य नाम	पूर्णांकः
1	प्रथमप्रश्नपत्रम्	.काव्यम्	100
2	द्वितीयप्रश्नपत्रम्	काव्यशास्त्रम्	100
3	तृतीयप्रश्नपत्रम्	साहित्यसिद्धांतः	100
4	चतुर्थप्रश्नपत्रम्	धर्मार्थशास्त्राणि	100
5	पञ्चमप्रश्नपत्रम्	भाषाकौशलम्	100
		योग	500

31/6/2023

Dr. Divya Deshpandey

2/6/23

Dr. Sushma Tiwari

2/6/23

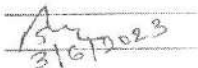
Shri Jainendra Diwan

षष्ठप्रश्नपत्रम् –काव्यम्

- इकाई प्रथमः – मेघदूतम् – पूर्वमेघः
इकाई द्वितीयः – मेघदूतम् – उत्तरमेघः
इकाई तृतीयः – शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः)
इकाई चतुर्थः – मृच्छकटिकम्
इकाई पञ्चमः – उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः।

अनुशासितग्रंथाः—

- मेघदूतम् – श्री बैद्यनाथ झा, कृष्णादास अकादमी, वाराणसी
शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः) – श्री रामजीलाल शर्मा, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी
मृच्छकटिकम् – डॉ. जगदीशचन्द्र मिश्र, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन,
वाराणसी

31/6/2023

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

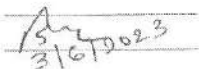
Shri Jainendra Diwan

सप्तप्रश्नपत्रम्— काव्यशास्त्रम्

- इकाई प्रथमः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 1,2)
- इकाई द्वितीयः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 4,5)
- इकाई तृतीयः — काव्यप्रकाशः (उल्लासः — 7,8)
- इकाई चतुर्थः — काव्यप्रकाशात् अधोलिखितानाम् अलंकाराणां सोदाहरणं लक्षणम्— अनुप्रासः, श्लेषः, वक्रोक्तिः, उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, समासोक्तिः अपह्नुतिः, निदर्शना, अर्थान्तरन्यास, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः संकरः, संसृष्टिः ।
- इकाई पञ्चमः — साहित्यदर्पणः— अधोलिखितविषयाः—
विश्वनाथकृतकाव्यलक्षणम्, अन्यलक्षणानां खण्डनञ्च ।
शब्दशक्तिः — संकेतग्रहः, अभिधा, लक्षणा, व्यञ्जना च ।
रसः (स्थायिभावसहितो रसभेदः, रूपकभेदः नाट्यस्य लक्षणम् महाकाव्यस्य लक्षणम् ।

अनुशासितग्रंथाः—

- काव्यप्रकाशः — पं. रघुनाथ चतुर्वेदी, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
- साहित्यदर्पणः — आचार्य कृष्णमोहन शास्त्री, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

Shri Jainendra Diwan

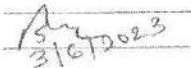
अष्टमप्रश्नपत्रम् – साहित्यसिद्धान्तः

- इकाई प्रथमः – वक्रोक्तिजीवितम् (प्रथमोन्मेषः)
इकाई द्वितीयः – ध्वन्यालोकः (प्रथम उद्योतः)
इकाई तृतीयः – काव्यमीमांसा (अध्यायः— 1,2,3,4,5)
इकाई चतुर्थः – औचित्यविचारचर्चा
इकाई पञ्चमः – साहित्यशास्त्रीया विभिन्न सम्प्रदायाः—

अलंकारसम्प्रदायः, रससम्प्रदायः, रीतिसम्प्रदायः, वक्रोक्तिसम्प्रदायः, औचित्य सम्प्रदायः
ध्वनिसम्प्रदायश्च ।

अनुशासितग्रन्थाः—

संस्कृत साहित्य का इतिहास	—	आचार्य बलदेव उपाध्याय
वक्रोक्तिजीवितम्	—	श्री राधेश्याम मिश्र, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
ध्वन्यालोकः	—	डॉ. गंगासागर राज्य, चौखम्भा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
हिन्दीकाव्यमीमांसा	—	डॉ. गंगासागर राय, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी
औचित्यविचारचर्चा	—	आचार्य श्री व्रजमोहन झा, चौखम्भा विद्या भवन, वाराणसी
भारतीय साहित्यशास्त्र
(प्रथम खण्ड)	—	आचार्य बलदेव उपाध्याय, नन्दकिशोर एण्ड सन्स, चौक
वाराणसी

31/6/2023
Dr. Divya Deshpandey

31/6/23
Dr. Sushma Tiwari

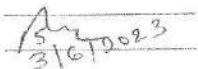

31/6/23
Shri Jainendra Diwan

नवमप्रश्नपत्रम्— धर्मार्थशास्त्राणि

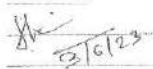
- इकाई प्रथमः — रामायण— महाभारत —पुराणानां संक्षिप्त परिचयः ।
मार्कण्डेयपुराणम्— (अध्यायः— 79 देवीमहात्म्यम्, 80—महिषासुरसैन्यवधः, 81—
महिषासुरवधश्च
- इकाई द्वितीयः — महाभारतम्— भगवद्गीता (अध्यायः—2,15,16)
- इकाई तृतीयः — मनुस्मृतिः (अध्यायः—1)
- इकाई चतुर्थः — कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रम् (प्रथमतः पञ्चमोऽध्यायपर्यन्तम्)
- इकाई पञ्चमः — उपर्युक्तग्रन्थानां समालोचनात्मकप्रश्नः ।

अनुशासितग्रथाः—

संस्कृत साहित्य का इतिहास	—	आचार्य बलदेव उपाध्याय
मार्कण्डेयपुराणम्	—	कन्हैयालाल मिश्र, चौखम्मा, विद्या भवन, वाराणसी
भगवद्गीता	—	गीताप्रेस, गोरखपुर
मनुस्मृतिः (1-2)	—	हरगोविन्द शास्त्री, चौखम्मा संस्कृत संस्थान, वाराणसी
मनुस्मृतिः (1-2)	—	डॉ. गजानन, मुसलगाँवकर संस्कृत संस्थान, वाराणसी
कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रम्	—	वाचस्पति गैरोला, चौखम्मा, विद्या भवन, वाराणसी

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

Shri Jainendra Diwan

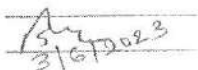
दशमप्रश्नपत्रम्—भाषाकौशलम्

- इकाई प्रथमः — संस्कृतनिबन्धः
इकाई द्वितीयः — वाद—विवादलेखनम् अनुवादकार्यञ्च
इकाई तृतीयः — समाचारलेखनम् आवेदनपत्रञ्च
इकाईचतुर्थः — वाच्यपरिवर्तनम्, शब्दानां लिङ्गज्ञानं पर्यायवाचिनश्च।
इकाई पञ्चमः — वाक्यशुद्धिकला, अपठितपद्यानां गद्यांशस्य वा अर्थलेखनम्।

अनुशंसितग्रथाः—

- निबन्धशतकम् — डॉ. कपिलदेव द्विवेदी
निबन्धकुसुमाञ्जलिः — डॉ. जयमन्त मिश्र
अनुवादचन्द्रिका — चक्रधर नौटियाल हंस
रचनानुवादकौमुदी — डा. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी
प्रौढरचनानुवादकौमुदी—डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी
छन्दो मंजरी — डॉ. ब्रह्मानंद त्रिपाठी, चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
वृहतरत्नाकरः
गुप्तशुद्धिप्रदर्शन— पं. अम्बिकादत्त व्यास

-----0-----

31/6/23

Dr. Divya Deshpandey

31/6/23

Dr. Sushma Tiwari

31/6/23

Shri Jainendra Diwan

